

УДК [821.161.2+821.111].091:81'37

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ НАРЦИСА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ

Наталія Гладка

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
вул. Л. Курбаса, 1, м. Дрогобич, 82100, Україна
e-mail: hladka@rambler.ru*

У статті досліджується символіка та місце образу Нарциса в українській та англійській літературах, семантичний і символічний зміст поняття “нарцисизм”. Конкретні інтерпретації здійснено на прикладі роману Оскара Уайльда “Портрет Доріана Грея” та діалогу Григорія Сковороди “Наркіс”. Особливу увагу зосереджено на психологічній інтерпретації явища нарцисизму, з цією метою аналізуються тексти Зигмунда Фрейда і Жака Лакана.

Ключові слова: образ Нарциса, нарцисизм, Доріан Грей.

Упродовж багатьох століть учені та письменники у прозі та віршах возвеличували невмирущу красу тих пам’яток літератури та мистецтва, які дійшли до нас з античного світу. Античні образи, мотиви та сюжети зустрічаються не лише у відомих творах, де вони відразу ж впадають у вічі, а в таких працях, що є маловідомими – чи зовсім невідомими. Відкидати окремі відгуки на античні мотиви і простежувати за їхнім розвитком та змінами інколи нелегко.

Вивчення життя античних образів і мотивів у європейській культурі безпосередньо пов’язане з інтерпретацією конкретних літературних творів. У такому контексті у нашій статті ми розглядатимемо образ Нарциса та пов’язану з ним символіку паралельно з інтерпретацією двох різних за жанром текстів: роману Оскара Уайльда “Портрет Доріана Грея” та діалогу Григорія Сковороди “Наркіс. Розмова про те: пізнай себе”.

Розлоге тлумачення міфу про Нарциса вперше знаходимо в Овідія. Розповідаючи у “Метаморфозах” міф про Нарциса, Овідій постійно наголошує, що драма юнака не в тому, що він не міг припинити (чи безконечно продовжувати) виснажливу самозакоханість, а в тому, що “об’єктом пристрасті” стало відображення, образ [5, с. 59].

Уперше психоаналітичний опис особливостей нарцисизму, що вирізняють його з-поміж інших типів особистості, здійснив Ернест Джонс – дослідник праць Зигмунда Фрейда. Нарцис – агресивний, заздрісний (хоча цього не визнає), у нього існує проблема самоідентифікації (бо розвивається нав’язане, а не реально існуюче “Я”), Нарцис обезцінює або ідеалізує оточення.

З проблемою нарцисизму пов’язана проблема глядача і образу, позаяк центральна ситуація у міфі – це спостереження свого образу. Зигмунд Фрейд намагався зрозуміти, перекладаючи символи античної міфології на мову психопатології повсякденного життя, з чого саме починається процес ідентифікації глядача й образу. На думку Фрейда, можливі три типи стосунків у процесі цього діалогу. У кожному з них образ виконує функцію відображення, нагадування суб’єктові про нього самого на різних етапах його життя.

Починаючи з 1936 року, французький психоаналітик Жак Лакан намагався розвинути фройдівську концепцію нарцисизму. У статті, присвяченій ролі “дзеркальної стадії” в процесі формування особистості, Лакан наводить приклади, що демонструють принципово інше ставлення “глядача” до його дзеркального відображення. Автор підкреслював: *“важливо... зрозуміти те, що відбувається на стадії дзеркала як ідентифікацію... тобто як трансформацію, що відбувається зі суб'єктом при асиміляції ним свого образу”* [2, с. 14].

Постать Нарциса і тема нарцисизму в європейській літературі виходить за межі психології і сягає таких дисциплін, як філософія та літературознавство.

В історії метафізики та літератури є образи, які мають так звану вогняну природу. Вогонь цих образів, що розпалює в людині жадобу істини, не може згасити жодний раціоналізм, його може поглинути тільки інший вогонь. Один з таких вогняних образів було введено два з половиною тисячоліття тому через формулу – “Пізнай самого себе”. Саме цей образ у XVIII ст. запалив дух філософа-сонцепоклонника Григорія Савича Сковороди.

Близько 1769 року, усунений від викладання в Харківському колегіумі за неортодоксальний виклад “правил доброзвичайності”, Григорій Сковорода усамітнівся неподалік від Харкова в лісовій гушавині. Там сорокашестирічний Сковорода написав перший трактат-діалог, що мав назву “Наркіс. Розмова про те: пізнай себе”. Спочатку діалог складався із семи частин – “розмов”, у яких беруть участь сім персонажів, а закінчувався так званою “Симфонією”, по-суті восьмою “розмовою”. Пролог, як і саму назву – “Наркіс”, Сковорода додав до трактату набагато пізніше, можливо в 1794 році. Самопізнання є центральною темою першого трактату “Наркіс” є водночас стрижнем усієї творчості Сковороди. У цьому сенсі “Наркіс” – це “син першородний не лише за часом написання, але й “за правом спадкоємства”, тобто за важливістю його змісту для світогляду філософа. Тема самопізнання визначає динамічний і персоналістичний характер філософії Сковороди. Персоналістичність зумовлена тим, що його світосприймання втікає від хибного шляху об'єктивації, світосприймання, це переживання реальності більшою мірою, аніж пізнання, тобто переживання індивідуальною, живою людською особистістю. Його філософія динамічна в тому сенсі, що реальність осягається в її життєвому вимірі і, що не менш важливо, спонукає до перетворення самого реципієнта. Окрім індивідуального аспекту самопізнання як переображення, варто взяти до уваги і його надіндивідуальний смисл, бо не тільки історія філософії, але й історія культури загалом є історією самопізнання людства.

Погляд на активний характер самопізнання споріднює нашого мислителя з найвидатнішими мислителями минулого та сучасності. Згідно з цим поглядом, самопізнання закликає, діє, дає поштовх до визволення “внутрішньої людини”. Наслідки цієї дії окреслює Сковорода як перетворення людини, її воскресіння, або друге народження (“вдруге з висот народжений”) [8, с. 154].

Але самопізнання не є актом ізольованої одиниці. Справжнє самопізнання веде людину поза неї, наближає її безпосередньо до душ і речей, розкриваючи в усьому невидиме поза видимим. *“Ти бачиш світло. Всього ти тепер бачиш по двох: дві води, дві землі. І всі твори природи тепер у тебе на дві частини поділені”* [8, с. 153]. Самопізнання загострює духовний зір, робить душу відкритою для “прихованої, духовної, вічної” сторінки речей. На найвищому своєму шаблі воно сягає до джерела буття. Найнижчий його шабель – наше “Я”, найвищий шабель самопізнання – Бог. Але цей останній шабель, що видається найбільш віддаленим, є насправді найближчим, оскільки ми, не ступивши на нього, не можемо збагнути жодної речі в її суті. Між актами пізнання Бога і актами самопізнання Сковорода

бачить внутрішню пов'язаність, бо в них розкривається єдність “нетлінної людини” і Духа Вічного.

Отож, пізнати себе, в розумінні Сквороди,—це значить увійти в себе і вийти поза і понад себе, збагнувши невидиме в собі та в речах і дійшовши туди, де можна споглядати себе й речі в праджерелі буття.

Виразником такого самопізнання робить Скворода міфічного Наркіса. Така роль визначена Наркісові в “пролозі” до твору, дарма, що в самому діалозі він не виступає (втім, він з'явився в цій ролі тільки в другій редакції діалогу).

Нарцис із грецького міфу позбавлений у своєму внутрішньому світі ширини й глибини. Ніщо не в'яже його зі світом людським і божим. Йому притаманна душевна сліпота й невразливість до всього людського. У ньому немає розуміння спільної людської долі. Незважаючи на божественні витoki в своїй історії, він не поривається до божественних висот і не усвідомлює трансцендентних зв'язків буття. Єдине почування, яким він живе й дише, – це сліпа самозакоханість.

Як такий, Нарцис – це явно спотворена істота, ми могли б назвати його героєм абсурду, таким, є Сізіф, Тантал та деякі інші образи грецької міфотворчості. У Нарциса самосвідомість не пробуджується до самого кінця, відтак не пробуджується і потреба самопізнання.

Коли ж він виступає в діалозі Сквороди як символ самопізнання, то це могло відбутися тільки як наслідок ґрунтового перетворення образу “героя абсурду” на образ “мудрого Наркіса” (так окреслює його автор у “Пролозі” до діалогу). Таке перетворення здійснюється у двох моментах: по-перше, наш філософ по-своєму розуміє Наркісове споглядання себе у дзеркальному плесі. Він інтерпретує його в сенсі філософського пафосу платонівського Ероса. Ерос, за Платоном, є носієм краси і вічного та незмінного в повноті буття. Його любов до краси невіддільна від любові до мудрості, яка за своєю суттю ототожнюється з прекрасним. Саме цей пафос Скворода хоче бачити в Наркісі. На його думку, Наркіс споглядає саме “нерукотворний образ минущої своєї плоті”, “єдину красу та істину”. Це один ракурс. З іншого боку, Скворода дивиться на смерть Наркіса як на духовне переродження. Кажучи, що він “перетворюється в джерело”, мислитель має на увазі праджерело буття, злиття з Вічним, що і є суттєвим моментом самопізнання.

Своїми роздумами й своїм життям Скворода розкриває найбільшу драму людської культури (європейської зокрема), суть якої полягає в сприйманні людиною світу як світу-поза-собою, світу як об'єкта, світу як “зовнішності”.

Діалог Сквороди “Наркіс” – це передовсім драматична історія кохання. Самопізнання ґрунтується на любові, самопізнання є любов: “*Хочеш... закохатися в самого себе? Пізнай же себе!*” [8, с. 151] У міфі про закоханого в самого себе Наркіса Скворода в еросі вбачає гносис, і цей зв'язок, злука пізнання і любові – одне з найбільших прозрінь його духу. У зв'язку з цим містика Сквороди найближче стоїть до містики християнської любові. Завичай учення Сквороди про самопізнання тлумачать приблизно так: відвертаючись від усього зовнішнього, людина звертається всередину себе й відкриває істинну реальність, яка виявляється субстанцією, спільною людині й світові; наслідком цього відкриття є “правдиве”, гармонійне моральне життя [1]. Ідея любові в такому разі виявляється зайвою, і всі афектовані слововиливи автора “Наркіса” з приводу радощів, ревнощів, усі ці “таю” та “щезаю”, усі вихвалання та вигуки, які сповнюють розглядуваний нами діалог, здаються непогамованим виявом радісного збудження після здійсненого науково-філософського

відкриття. Тому символізм здебільшого вважають індивідуальним стилем філософування Сковороди, своєрідною формою викладу ідеї, ототожнюючи символ із західноєвропейською бароковою алегорією.

Сковороду часто йменували “другим Сократом”, бо, окрім усього, їхню спільність вбачали в осмисленні заповіту дельфійського бога “Пізнай самого себе”. Проте якщо для Сократа добродетель полягає в знанні й розумінні, коли понад усе афінський мудрець поцінує інтелектуальний момент учинку, відтак вважає опанування самого себе “чудовим і цінним набутком”, то за Сковородою вісімнадцять сторіч християнської традиції, яка породила зовсім інший культурний ідеал. На відміну від людини античності, тип християнського подвижника породжує зовсім інші образи – образи торжества розвиненої, культивованої чуттєвості. Інтенсивність емоційного, сердечного життя більше ніж розум характеризує як християнське навернення, так і християнський подвиг [1, с. 145].

Тепер стає зрозумілим значення прологу до “Наркіса”, що по суті є апологією серця, апологією філософського “амура”. Юнак Наркіс, цей християнський адепт, зрощений уявою Сковороди виражає афектованість релігійного досвіду: *“Наркіс мій справді палиться, розпалюючись вугіллям любові, ревнуючи рветься, мечеться й мучиться, ласкаво дбає, печеться і мовить усіма мовами, але не про багато що, не про порожнє що, але о собі, про себе і в себе”* [8, с. 151].

У Сковороди розумна, пізнаюча частина душі не протиставляється душі переживаючій, а з’єднується з нею в цілісному пізнавально-чуттєвому інтенціональному акті – в Логосі.

У трактаті-діалозі “Наркіс” є цікаве місце, де автор веде мову про взаємозв’язок і навіть єдність думки та серця: *“Те, що притаєна думок наших безодня і глибоке серце—одне і те ж”* [8, с. 157]. Знання (гносис) – сила, яка очищає серце, а не пригнічує його. Отож, відбувається не зневажання почуття, переживання, а прагнення спрямувати душу в споріднену їй сферу духовного буття – одухотворення душі через облагородження почуття. Усе залежить від “скерованості” переживання – цієї могутньої стихії. Спрямоване назовні, в бік зовнішньої об’єктивності, людське буття веде до поглинання душі світом, до “змищення” душі: *“У що хто залюбився, в те перетворився”* [8, с. 152]. Тобто чуття стає гріховною пристрастю. Внутрішня налаштованість, навпаки, – душевний чин, що веде до порятунку людини, бо він є переживанням безумовного як коріння людського єства.

Цікаво, що в давньогрецького Наркіса любов до себе (безумство) була дана як кара, то в Сковороди любов до себе стає блаженною і навіть—святою [8, с. 152].

Отже, пізнання невіддільне від переживання, відтак може бути лише індивідуальним, об’єктивним, а єднання з Богом відбувається тільки через пізнання. Самопізнання є самотворення. Але самотворення людини є дією сили, яка живиться з Божественного джерела.

Самопізнання є мостом, по якому треба рухатися. Цей рух душі, рух до самопізнання, пов’язаний не тільки з переміною бачення світу, але головне – з переміною самого себе.

Не всі дослідники погоджуються з таким сприйняттям та трактуванням Сковородою образу міфологічного Наркіса. Причиною може бути те, що існують декілька варіантів міфу [4].

Міф про Наркіса є ілюстрацією шкоди, яку може заподіяти самозакоханість людині. Існує хибна думка щодо нарцисистичної людини: вірять, що “нарциси” закохані в себе, але це твердження неправильне.

Насправді вони закохані у своє відображення. Вони ідентифікують любов з образом, який виявляють у стосунках з іншими. У романі Оскара Уайльда “Портрет Доріана Грея”,

головний герой – нарцисистична особистість. Багато в чому ця оповідь є переказом давнього міфа про Нарциса. Ось п'ять очевидних спільних моментів: краса, любов, помста, смерть та нарцисизм. Уже на початку твору бачимо порівняння головного героя з міфологічними персонажами Адонісом та Нарцисом: “*Upon my word, Basil, I didn't know you were so vain; and I can't see any resemblance between you, with your rugged strong face and your coal-black hair, and this young Adonis, who looks as if he was made out of ivory and rose-leaves. Why, my dear Basil, he is a Narcissus, and you—well, of course, you have an intellectual expression, and all that*” [11, p. 9]. Обидві історії – це розповідь про вродливих юнаків. У “Портреті Доріана Грея” митець Безіл Голуорд вірить, що краса Доріана є натхненням усієї його творчості. “*Unconsciously he defines for me the lines of a fresh school, a school that is to have in it all passion of the romantic spirit, all the perfection of the spirit that is Greek*” [11, p. 16].

Нарцис був греком, отже, він теж певною мірою вплинув на Безіла. До того ж, і Доріана, і Нарциса вирізняла з-поміж інших їхня врода.

Обидва герої мають схожу історію кохання; обидва мали єдину справжню любов: Сибіл Уейн у Доріана та Ехо у Нарциса. Сибіл була актрисою, яка, покохавши, назавжди втратила свій дар. Доріан, який закохувався лише у героїнь, котрих вона грала, відкидає її любов. Покинута, принижена, вона вбиває себе тієї ж ночі. Ехо, німфа, закохана у Нарциса, змушена богинею Герою повторювати лише те, що було сказано до неї, не може сказати Нарцису про своє кохання. Схожість кохання Сибіл Уейн та німфи Ехо тут очевидна. Обидві полюбили самозакоханого, черствого юнака та загинули через нього.

Важко погодитися також з думкою Марка Соколянського, який у книжці “Оскар Уайльд. Очерк творчества”, стверджує, що міфологізація образу Доріана торкається лише його сприймання закоханої Сибіл Уейн [9, с. 115]. У тексті знаходимо й багато інших алюзій до міфу. Помста – важлива риса обох історій, бо вона веде до смерті обох героїв. Афродіта, розлючена через смерть Ехо, помстилася Нарцисові, прокляла його, що згодом призвело до його смерті. Доріан намагається помститися Безілові, коли той дізнається про зло, на яке перетворився його улюбленець. Грей не міг знести навіть думки, що хтось вважає його уособленням зла, вбиває Безіла. Портрет для Доріана є своєрідним чарівним дзеркалом, яке відображає стан його душі: “*This portrait would be to him the most magical of mirrors. As it had revealed to him his own body, so it would reveal to him his own soul*” [11, p. 106].

Нарцис та Доріан мають усі ознаки нарцисистичної особистості. Кожна жінка чи дівчина закохувалася у зовнішню красу Нарциса миттєво. Це й спричинило появу дуже високої самооцінки у Нарциса. Він був переконаний, що лише дівчина, рівна йому за красою, є варта уваги. Доріан, зі свого боку, прагнув вічної молодості, його бажання здійснилося. З кожним гріхом, який він учиняв, портрет змінювався і старів, а його обличчя залишалося юним, живим і прекрасним. Доріан Грей, як і Нарцис, настільки захоплений власною красою, що навіть у якусь мить цілує портрет: “*Once, in a boyish mockery of Narcissus, he had kissed, or feigned to kiss, those painted lips that he now smiled so cruelly at him*” [11, p. 105].

Закінчуються обидві історії однаково – смертю героїв. Прокляття лягло на Нарциса: він міг любити того, хто не відповідає взаємністю. Не здогадуючись про це, античний герой закохується у власне відображення у воді. Доріан продав душу за гарне обличчя. Саме зовнішність Нарциса спричинила низку смертей не лише інших людей, а і його власну. У кінці роману Доріан зрозумів (а може, думав що зрозумів): знищивши портрет, він звільниться від совісті, яку портрет приховував довгий час. Той самий ніж, що вбив творця портрета, вб'є і роботу митця. Нарцис помирає від нестерпного кохання до себе, воно стало непо-

сильним для нього тягарем. Схожа ситуація і з Доріаном: він втрачає інтерес до всього, що його оточує: *“But I seem to have lost the passion, and forgotten the desire. I am too much concentrated on myself. My own personality has become a burden to me”* [11, p. 199]. Це лише невеликий перелік алюзій до відомого міфу.

Доріан Грей є втіленням сучасного Нарциса. Обидва герої поділяють аналогічні погляди на красу, кохання, помсту, смерть та нарцисизм. Любов до себе знищила життя обох героїв, як і життя близьких їм людей. Кохання Доріана до Сибіл та кохання Нарциса до Ехо майже ідентичне, їхня смерть також дуже схожа. Доріан Грей стає довершеним взірцем осучасненого Нарциса.

У літературі до образу Нарциса у різний час зверталися й інші поети та письменники. Серед найвідоміших Кальдерон (драма “Ехо і Нарцис”), Райнер Марія Рільке (поезія “Нарцис”), Персі Біші Шеллі (вірш “Адонаїс”), Ронсар (поезія “Нарцис”), Поль Валері (вірш “Нарцис говорить”), Сем Вакнін (поезія “Нарцисизм”), Кім Адонізіо (вірш “Нарцис і Ехо”), Андре Жід (“Трактат про Нарциса”).

Підсумовуючи, можемо сказати, що в широкому розумінні міф про Нарциса розглядають як ілюстрацію статевого, космічного, символічного, філософського та психологічного рівнів.

1. Козій Д. Наркіс у духовному світі Г. Сковороди // Український культурологічний альманах. Хроніка 2000. К. 2000. 2. Лакан Ж. Стадия зеркала и другие тексты. М., 1994. 3. Лісовий І. Античний світ у термінах іменах і назвах. К., 1988. 4. Мифы народов мира: Энциклопедия в 2-х томах. Т.1. М., 1991. 5. Овідій П. Н. Метаморфози / Перекл. з латин., передм. та прим. А. Содомори. К., 1985. 6. Пащенко В. І., Пащенко Н. І. Антична література: Підручник. К., 2001. 7. Роменець А. В. Джерело вогняне: учення про самопізнання в діалозі Г. С. Сковороди “Наркіс” // Філософ. і соціол. Думка. 1992. № 8. 8. Сковорода Г. С. Твори в 2-х томах. Т. 1. К.: АТ “Обереги”, 1994. 9. Соколянський М. Т. Оскар Уайльд: Очерк творчества. К., Одеса, 1990. 10. Freud S. Narcissism: an Introduction; 1914. Wilde O. The Picture of Dorian Gray. K.: Dnipro Publishers, 1978.

ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ОБРАЗА НАРЦИССА В УКРАИНСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРАХ

Наталья Гладка

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ул. Л. Курбаса, 1, г. Дрогобыч, 82100, Украина

e-mail: hladka@rambler.ru

В статье исследуется символика и место образа Нарцисса в украинской и английской литературах, семантический и символический смысл понятия “нарциссизм”. Конкретные интерпретации произведены на примере романа Оскара Уайльда “Портрет Дориана Грея” и диалога Григория Сковороды “Наркіс”. Особое внимание сосредоточено на психологической интерпретации явления нарциссизма, с этой целью анализируются тексты Зигмунда Фрейда и Жака Лакана.

Ключевые слова: образ Нарцисса, нарциссизм, Дориан Грей.

**PECULIARITIES OF THE PERCEPTION OF THE IMAGE
OF NARCISSUS IN UKRAINIAN AND ENGLISH LITERATURES**

Natalia Hladka

Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych

24, L. Kurbas St., 82100 Drohobych, Ukraine

e-mail: hladka@rambler.ru

The symbolism and place of Narcissus' image in the Ukrainian and English literature as well as semantic and symbolic content of the concept of narcissism are researched in the article. The interpretations are suggested on the basis of the novel *The Picture of Dorian Gray* by Oscar Wilde and the dialogue *Narcissus* by Hryhoriy Skovoroda. Special attention is paid to the interpretation of the psychological phenomenon of narcissism. The texts by Sigmund Freud and Jacques Lacan are analyzed in connection with this.

Key words: image of Narcissus, narcissism, Dorian Gray.

Стаття надійшла до редколегії
18.05.2010 р.

Статтю прийнято до друку
25.10.2010 р.